

но жорстким гнітом окупаційного режиму, безпрецедентними злиднями людям часто було не до задоволення культурних запитів. Так що говорити можна лише про поодинокі «острівці», де жевріла культура і діяли її ентузіасти, а це були переважно «Просвіти».

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2, оп. 12 с., спр. 410, арк. 43—45.

² Там же, ф. 3676, оп. 4, спр. 475, арк. 1221.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ), ф. 57, оп. 4, спр. 174, арк. 12.

⁴ Там же, ф. 1, оп. 23, спр. 534, арк. 17.

⁵ Там же, спр. 531, арк. 74—75.

⁶ Там же.

⁷ Там же, арк. 53.

⁸ Там же, оп. 7, спр. 198, арк. 27.

⁹ Там же, оп. 23, спр. 523, арк. 32.

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же, спр. 534, арк. 19.

¹² Там же, спр. 523, арк. 37.

¹³ Семененко Олександр. Харків, Харків...— Харків, 1992.— С. 229.

¹⁴ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 548, арк. 68.

¹⁵ Там же, спр. 523, арк. 40.

¹⁶ Там же, арк. 15—17.

¹⁷ Там же, арк. 33.

¹⁸ Там же, спр. 534, арк. 18.

¹⁹ Там же, ф. 57, оп. 4, спр. 173, арк. 104.

²⁰ Там же.

М. М. Вегеш (Ужгород), В. Є. Задорожний (Ужгород)

Карпатська Україна в 1938—1939 рр.: деякі аспекти соціально-економічного й політичного розвитку

Багаторічна боротьба українців Закарпаття за надання автономії краю в складі Чехо-Словацької республіки успішно завершилася тільки наприкінці 30-х років. 11 жовтня 1938 р. перший автономний уряд Підкарпатської Русі очолив Андрій Бродій — один із лідерів русофільства. Однак невдовзі з'ясувалося, що він є агентом угорської таємної служби і має псевдонім «Берталон»¹. Галицький часопис «Діло», який уважно слідкував за розгортанням подій на Закарпатті, повідомляв: «Конференція прем'єра Карпатської України з мадярським урядом довела до порозуміння в тому дусі, що мадярська етнографічна територія мала б перейти до Мадярщини, а решта Закарпаття мала б бути незалежною державою, але в митній унії з Мадярщиною...»².

Проте чеський уряд звинуватив Бродія в порушенні закону про охорону республіки і його було заарештовано. Аналогічна доля спіткала його однодумця Стефана Фенцика. 26 жовтня 1938 р. новий уряд Підкарпатської Русі очолив Августин Волошин. На думку чеських правлячих кіл, він «в своїй діяльності буде керуватися принципами нейтралітету та релігійно-етичними нормами і не братиме участі в політичних інтригах»³.

А. Волошину довелося діяти у надзвичайно складній міжнародній обстановці, коли загроза виникнення другої світової війни стала реальною. За таких обставин, намагаючись зберегти недоторканність краю, він вирішив орієнтуватися на нацистську Німеччину. Саме з цією метою новий голова уряду дозволив розповсюджувати в Підкарпатській Русі книгу Гітлера «Майн кампф», узаконив діяльність фашистської партії

в краї і водночас заборонив антинацистську пропаганду. Невдовзі у Хусті з'явився німецький консул Г. Гофман. А. Волошин наївно вірив, що «приїзд Гофмана буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас»⁴.

Гітлерівський уряд створював видимість, що допомагатиме Карпатській Україні, зокрема, надасть закарпатцям можливість працювати в рейху. Для цього приблизно 10 000 робітників краю запрошували на роботу в Німеччину. Ще в березні 1939 р., за 6 днів до підписання Гітлером наказу про загарбання Угорщиною Карпатської України, уряд останньої вирішував проблему виготовлення відповідної кількості закордонних паспортів. Карпатський прем'єр був готовий йти на будь-які поступки, щоб не втратити обіцяний Гітлером протекторат.

Як оцінити політику кабінету Волошина? З часу зародження в Німеччині фашизму газета «Свобода», яку очолював А. Волошин, нерідко проводила паралелі між фашизмом і більшовизмом, тобто загалом карпатський прем'єр не ідеалізував ідеологію і тактику німецького фашизму.

Уряди Польщі й Угорщини вороже зустріли створення Карпатської України. Так, міністр закордонних справ Польщі А. Бек ще в 1931 р. заявив, що «при нинішньому стані польсько-українських взаємин, безумовно, прикрим є сам факт запровадження автономії Закарпаття»⁵. Автономний уряд А. Волошина не визнала й Угорщина, вимагаючи проведення плебісциту з цього питання серед місцевого населення. Спроби чехословацьких властей вирішити дану проблему дипломатичним шляхом не принесли бажаних результатів. Нейтральну позицію щодо створення Карпатської України зайняли Англія і Франція. Уряд Італії заявив про доцільність, на його думку, поділу Закарпаття між Угорщиною, Польщею та Румунією. Позиція уряду СРСР знайшла відображення в радянській пресі. Зокрема, газета «Известия» називала карпато-українську владу «реакційною і сепаратистською». Однак, за свідченням антирадянськи настроєної газети «Діло», «совітська преса подає дуже мало вісток про українське Закарпаття»⁶.

Отже, у 1938—1939 рр., коли жодна велика європейська країна, крім Німеччини, не виступила гарантом незалежності Закарпаття, уряд Волошина вирішив орієнтуватися на «третій рейх». Німеччина тим часом заgravала з Карпатською Україною.

Складним було і соціально-економічне становище Закарпаття в той період. Особливо погіршилося воно після того, як за рішенням Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) Угорщині були передані міста Ужгород, Мукачеве, Берегове з прилеглими до них районами. На цій території проживали 173 233 чол.⁷ Столицею Карпатської України став Хуст. Негативним був і той факт, що на Закарпатті залишилося лише 3,26 % інтелігенції краю⁸.

Ще до Віденського арбітражу населення Підкарпатської Русі потерпало від гострої нестачі продовольства. 20 жовтня 1938 р. депутат чехословацького парламенту П. Коссей з його трибуни заявив, що «на Верховині велика нестача кукурудзи і тільки той має кусень хліба, кому врожай надав на короткий час... кукурудзу і картоплю»⁹. Різко зросли ціни на продукти і почалася спекуляція ними. Про це, зокрема, писали в листі до президії Підкарпатської Русі члени окружної Ради Нижнього Бистрого¹⁰. Голова такої Ради у Воловому Й. Дудикевич, який запропонував власний план поліпшення становища, порівнював ситуацію, що склалася в народному господарстві краю, з світовою економічною кризєю 1929—1933 рр.¹¹ Львівський часопис «Діло» застерігав, що «Карпатська Україна має запевнене прохарчування до березня»¹².

Нездатність вирішити продовольчу проблему власними силами змусила уряд А. Волошина шукати допомогу за кордоном. В результаті

почала надходити кукурудза з Румунії. Від Організації державного відродження України (США) було одержано «117 великих пакунків... Є в них чоботи, взуття, одяг, шкіра»¹³. Через деякий час ця ж організація надіслала на Закарпаття товарів на суму 100 тис. доларів¹⁴.

Потребували невідкладної допомоги й медичні установи Карпатської України. Крайовий референт з питань охорони здоров'я М. Мандзюк 21 грудня 1938 р. доповідав урядові: «Теперішнє приміщення в Кривій не відповідає найелементарнішим вимогам санітарним... На однім ліжку лежать по два тяжкохворі оперовані пацієнти... Такий стан є далі нетерпимий, а з огляду людськості — прямо злочинний»¹⁵. За повідомленням Пресової служби Карпатської України, в краї працювали тільки 132 лікарі¹⁶. Вони не могли задовольнити потреби населення, якого за станом на 13 лютого 1939 р. там налічувалося 544 759 чол.¹⁷.

Не минула край й проблема безробіття. За даними офіційної статистики, в лютому 1939 р. у ньому було зафіксовано 1507 осіб, які не мали роботи¹⁸. Однак при цьому не враховані дві категорії населення, які постійно прибували на Закарпаття, — біженці з окупованої Угорщиною території і нелегальні емігранти з Галичини. Власкор «Діла» Р. Голіян писав, що Хуст «вглинув у себе... кількатисячну хвилю еміграції з окупованої полоси»¹⁹. На численні прохання шойноприбулих людей А. Волошин змушений був відповідати: «У нас багато безробітних, може пізніше буде краще»²⁰.

Незважаючи на складне соціально-економічне становище, робилися спроби залучити в Карпатську Україну спеціалістів різних галузей народного господарства, розширювалася мережа українських шкіл тощо. Геологічні комісії виявили багаті родовища земляного воску, нікелю, алюмінію, фосфору, вугілля і нафти. В краї діяли 585 млинів і 20 фабрик по виробництву спирту, введена в дію залізниця Ужгород—Ужок через Кам'яницю. Проте для поліпшення становища були необхідні значні кошти, яких уряд не мав. Тому більшість його важливих починань не була здійснена повністю.

Обстановка на Закарпатті ускладнювалася й внаслідок майже постійних дій терористів. Ще у вересні 1936 р. відбулася зустріч Гітлера з регентом Угорщини М. Хорті, яка «започаткувала пізнішу співпрацю німецько-угорських політичних і військових сил»²¹. Однак спочатку фюрер виступив проти інтервенції Угорщини щодо її сусідів, і тому уряд останньої обмежувався засиланням терористичних груп у міста і села Закарпаття. Напади терористів були покликані зробити неможливим здійснення там соціально-економічних перетворень. Перші сутички з терористами зафіксовані в жовтні 1938 р. В той же час на гірських перевалах з'явилися польські терористи. Нерідко вони проводили спільні з угорцями операції.

Терористичні групи щедро фінансувалися угорським і польським урядами. Відповідаючи на запитання німецької газети «Ляйпцігер Наесте Нахріхтен», А. Волошин повідомив, що «в кишенях 305 закордонних терористів, яких ми зловили, знайдено не менш як сім мільйонів чеських крон»²².

Угорські терористи під керівництвом М. Козми нападали в основному на прикордонні населені пункти — села Ракошине, Барвінок, Баранинці та ін., а також місто Берегове. Сутички з польськими терористами найчастіше відбувалися в селах Торунь, Присліп, Синевирська Поляна, що знаходилися поблизу кордону Польщі з Карпатською Україною. Про масовий характер їх нападів свідчив той факт, що протягом лише одного місяця завдяки спільним діям чехословацьких прикордонників і відділів Карпатської Січі вдалося знешкодити 345 терористів²³. На 25 листопада 1938 р. тільки польські терористи завдали матеріальної шкоди на суму 227 500 чеських крон²⁴. Особливо посилювалися терористичні акції в лютому 1939 р., напередодні виборів до Сой-

му Карпатської України. Щоб не дати їм можливості зірвати вибори, А. Волошин видав наказ «тимчасово закрити всі демаркаційні лінії до королівства Мадярщини й до Республіки Польської»²⁵.

Крім того, на території краю активно діяла угорська «п'ята колона», яка розповсюджувала всілякі наклепницькі матеріали про карпатський уряд та його прем'єра, друкувала листівки античеського та антиукраїнського змісту. Антиукраїнська пропаганда набула особливого розмаху в лютому 1939 р., тобто напередодні виборів. Так званий «Комітет незалежності русинів» намагався переконати закарпатців, що тільки Угорщина їм «дасть волю, заробітки і кращу будучність»²⁶. Листівка під назвою «Послухайте це і запам'ятайте собі!», видана 4 листопада 1938 р. чеською мовою, відкрито закликала до терору. Вона закінчувалася словами: «Наша терпеливість закінчилася»²⁷.

Нерідко на користь Угорщини агітували й греко-католицькі священики. Наприклад, пістряловський священик Іван Йосиф 29 жовтня 1938 р. говорив людям, що «Волошин — злодій, він нас продасть»²⁸. За проугорську агітацію був затриманий ужокський парох Золтан Шолтес²⁹.

Навіть до Карпатської Січі проникло чимало ворогів українського національного відродження. Комендант арданівських січовиків Іван Соломко заявляв, що владу Карпатської України «не можна прийняти... і що о. Волошин уже давно заслужив на мотуз»³⁰.

Отже, поряд з численними диверсійними акціями терористів у краї проводилася антиукраїнська і античеська пропаганда, лунали заклики до повалення законної влади. У зв'язку з цим А. Волошин поставив перед міністерством внутрішніх справ Карпатської України завдання «всюку таку прстидержавну й протинародну агітацію вже у корені унеможливити й щоби проти ініціаторів протичеської агітації виступити енергійно...»³¹.

У такій ситуації для консолідації всіх українських сил уряд А. Волошина змушений був здійснити певне згортання демократичних засад. Напередодні виборів до Сойму всі політичні партії в краї були розпущені і виникла єдина — Українське Національне Об'єднання. Галицький журнал «Новий час» схвалив це рішення уряду. На його думку, «різношерсні політичні угруповання тільки розбивали національну єдність населення»³². А. Волошин видав кілька наказів про закриття окремих періодичних видань, зокрема газет «Русин», «Карпаторусській Голос», «Русській Голос» та деяких інших. Нерідко цього вимагали самі закарпатці. М. Мандрик із Севлюша (Виноградове) повідомляв відділ преси і пропаганди, що «кожна стаття газети «Дневник» гидким та підлим способом нападає на все, що українське... Необхідно застановити часопис»³³.

Безумовно, розпущення політичних партій, проведення безальтернативних виборів до Сойму, закриття деяких друкованих органів були недемократичними діями правлячих кіл. Однак, враховуючи ряд факторів (складна міжнародна обстановка, диверсії угорських і польських терористів, активна і цілеспрямована антиукраїнська пропаганда в краї, яку проводила угорська «п'ята колона», заклики до повалення законного уряду тощо), уряд Карпатської України в інтересах збереження спокою в державі і з метою створення нормальних умов для соціально-економічних перетворень у краї вирішив піти на певне згортання демократії і консолідувати всі патріотичні сили Закарпаття.

9 листопада 1938 р. в Хусті відбулися установчі збори Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС), а наступного дня Дмитро Климпуш із Ясеня був призначений її комендантом. Карпатська Січ «мала за завдання переводити консолідаційну працю для повернення та удержання ладу та спокою і скріплення державної думки...»³⁴. Головна мета організації, згідно з її статутом, визначалася так: «Ціллю товариства є оборона державних і національних інтересів

Підкарпатської Русі та плекання оборонного духу в українському громадянстві того краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі, зокрема, для удержання державного ладу та безпеки»³⁵.

Що ж являла собою Карпатська Січ? Як вважають її дослідники, Січ була напіввійськовою організацією, що об'єднувала гімназистів, семінаристів, селян і робітників. Загалом їх налічувалося, за різними даними, від 10 до 15 тис. чол. На думку ж американського вченого закарпатського походження В. Маркуся, їх було лише 2 тис.³⁶ З ним погоджуються автори цих рядків. В останньому бою проти угорських загарбників взяло участь близько 1600 січовиків³⁷. Якщо врахувати, що в ніч з 13 на 14 березня, коли тривали бої з чеськими військами, загинула більш як сотня січовиків і вдвічі більше при вторгненні угорських фашистів, то цифру 2 тис. вояків Січі слід розцінювати як найбільш імовірну.

Не кращою була справа з постачанням озброєння. Як розповідав учасник тих подій С. Маріконь, під час боїв з угорцями січовики передавали рушниці один одному, бо зброї не вистачало³⁸.

Як тільки в Галичині стало відомо, що трудящі Закарпаття добилися надання автономії їх краю, з жовтня 1938 р. почалися масові переходи польсько-чеського кордону. Юнаки і дівчата з Галичини, ризикуючи життям, готові були внести свій посильний вклад у визвольні змагання закарпатських українців. Для них Закарпаття було не чим іншим, як складовою частиною України, тимчасово відірваною від своєї матері — Вітчизни.

Перехід кордону став настільки масовим явищем, що, за свідченням редактора газети «Нова свобода» В. Гренджі-Донського, щойно прибулих молодих селянських хлопців з Галичини навіть важко було розмістити. Львівський часопис «На переломі» доводив, що навіть «в самій Січі є багато українських емігрантів з-поза Карпатської України»³⁹.

Польський уряд негативно поставився до переходів польсько-чеського кордону українцями Галичини. У 1938—1940 рр. відбувся ряд судових процесів над тими, хто прагнув емігрувати. Зокрема, 25 квітня 1940 р. польський суд у Самборі виніс вирок Іванні Грициляк за агітацію свого нареченого перейти кордон. Протягом трьох тижнів відбувався суд над 28 українцями з Бобреччини і Ходорівщини, 16 з яких було засуджено на різні строки позбавлення волі — від 2 до 8 років тюремного ув'язнення. Особливо небезпечно було переходити кордон членам ОУН. У даному випадку покарання було значно суворішим. Судові процеси також проходили в Станіславі, Стрию, Коломиї та інших містах Галичини.

Щоб уникнути нових судових процесів, уряд Карпатської України ще в листопаді 1938 р. видав відозву «Проти нерозважної еміграції», яку опублікували майже всі українські газети, бо нерідко чеські прикордонники передавали порушників кордону з Галичини та Волині полякам. Однак це не дало очікуваних результатів. Прикордонна січова сторожа постійно повідомляла карпатському уряду: «Втікачі українські з Польщі затримані в Сабінові. Просять дістатися до Ужгорода»⁴⁰.

Нелегальні переходи галичанами кордону, незважаючи на щире бажання цих людей допомогти Карпатській Україні, ще більше ускладнювали непросту обстановку в краї. У нотах протесту польського уряду містилася вимога повертати галичан, оскільки вони нібито проводили антипольську пропагандистську роботу на Закарпатті. А. Волошин відповідав, що на території краю «ніяка протипольська пропаганда... не ведеться»⁴¹. Все ж карпатський прем'єр не міг не реагувати на протести польського посла. Політичний референт ОУН З. Книш писав, що А. Волошин «просив не утруднювати йому і так важкого положення...»

надсилати культурних діячів і всяких фахівців, а не крикунів—революціонерів, що вже почали діяти на нерви місцевим українським провідникам»⁴². Провід українських націоналістів, очолюваний А. Мельником, у такій ситуації прийняв рішення обмежитися засиланням у Карпатську Україну досвідчених військових та керівних діячів ОУН. Яку ж роль відіграла ОУН у подіях 1938—1939 рр. на Закарпатті?

З другої половини 30-х років Закарпаття привертає основну увагу Проводу українських націоналістів. У 1937 р. Євген Коновалець навіть запропонував створити окремий штаб ПУН для Закарпаття, а Орест Чемеринський видав книгу «Платформа Закарпаття», яку слід вважати своєрідною програмою діяльності ОУН в краї. Андрій Мельник, який став головою проводу після трагічної загибелі Є. Коновальця, писав: «Перші дні перебрання мною агенд виповнені були гарячковими заходами допомогти Карпатській Україні; туди спрямовані були всі наші сили й засоби, якими розпоряджали ми»⁴³. 22 жовтня 1938 р. тернопільський воевода повідомляв польським властям, що провід українських націоналістів обговорив «положення у зв'язку з подіями в Карпатській Україні і настроями в Галичині»⁴⁴.

20 грудня 1938 р. правлячим колам Польщі стало відомо, що ОУН обговорювала питання про добування зброї і посилку людей на Закарпаття, а «українські господарські й освітні установи підтримують і фінансують український рух на Закарпатті»⁴⁵. Члени львівської політичної колегії, що зібралися в Данцігу, 19 листопада 1938 р. обговорювали можливість надання допомоги уряду А. Волошина. Вони дійшли висновку, що «Галичина могла б вислати Карпатській Україні в першій мірі срокових кооператорів, учителів, інженерів і шоферів»⁴⁶. Член ОУН Осип Думін від імені колегії писав у листі до А. Волошина: «1) яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з підвищеподаних фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну. Прямо через гори чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?»⁴⁷.

Щоб краще розібратися в обстановці, яка склалася на Закарпатті, до Праги здійснив поїздку А. Мельник. Часопис «Діло» повідомляв, що він «мав очолити збройні сили Карпатської України»⁴⁸. Які питання обговорював А. Мельник з представниками чехословацького уряду — невідомо. На думку генерала М. Капустянського, на цих переговорах йшлося про забезпечення Карпатської Січі зброєю⁴⁹. Переправляти її нелегальним шляхом з Галичини не було можливості, бо ПУН не мав її достатньої кількості. Це відповідальне завдання було покладено на сотника Р. Ярого, який повинен був вести відповідні переговори з Прагою. Але він його не виконав. Як пізніше з'ясувалося, Ярій виконував німецькі доручення. «Німеччина була заінтересована в мирній ліквідації Карпатської України..., при допомозі Ярого саботувала транспорти зброї»⁵⁰.

Провід українських націоналістів став ініціатором проведення акцій протесту проти зазіхань угорських і польських властей на Закарпаття. По всій Галичині прокотилася хвиля мітингів і демонстрацій, організатором багатьох з яких був Роман Шухевич. Під час одного з мітингів його учасники повибивали вікна в угорському консульстві у Львові і напали на польську поліцію⁵¹.

У 1938 р. в Берліні відбулося кілька нарад за участю членів Проводу українських націоналістів і керівників Карпатської Січі, на яких обговорювалося питання про створення її штабу, були розподілені обов'язки між членами ПУН, які направлялися на Закарпаття. Військовий штаб спочатку очолював полковник Аркас, потім — полковник Гнат Стефанів. Микола Чирський очолив «Летючу естраду» — пропагандистський відділ Карпатської України, Михайло Михалевич і Валентин Олександров відповідали за виготовлення плакатів, транспарантів тощо. Олег Кандиба (Ольжич) виконував обов'язки координатора ідео-

логічної і політичної роботи в Карпатській Україні. Ярослав Барановський (Борис Лімницький) відповідав за надання матеріальної допомоги населенню і уряду А. Волошина. Саме через нього налагоджувалися контакти Закарпаття з світовими українськими організаціями. Омелян Сенік (Грибівський) «проявив всі зусилля, щоб поміч Карпатській Україні була достатня і своєчасна»⁵².

Одним з перших на Закарпатті з'явився член проводу ОУН полковник Михайло Колодзінський. У 30-х роках його ім'я було добре відоме військовим фахівцям Європи. Автор праць «Українська воєнна доктрина» і «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття», Колодзінський вважався талановитим теоретиком того часу. Ввійшовши до складу штабу Карпатської Січі, він, за словами В. Гренджі-Донського, був «мозком» цієї організації⁵³.

Оскільки Карпатська Україна не мала досвідчених військових спеціалістів, які б створили боєздатні збройні сили, на Закарпаття прибували відповідні кадри ОУН. Проте вони не обмежували свою діяльність в краї військовими справами, брали активну участь в організації міжнародних акцій підтримки молоді української держави на Закарпатті, впливали на всі сфери життя Карпатської України. Однак ми не поділяємо точку зору тих дослідників, які заявляють, що галичани, зокрема члени ОУН, прийшли на Закарпаття «підняти свідомість» краю. Немає також підстав звинувачувати ОУН у спробі здійснення державного перевороту, як це роблять окремі історики⁵⁴.

Про те, що деякі особи готують державний переворот з метою повалення уряду А. Волошина, написав до Міністерства внутрішніх справ Карпатської України юрист М. Бандусяк. На жаль, його доповідна записка не датована. Її автор зазначав, що заколотники «із Січі витворили конспіративну організацію, яка веде свою роботу у т. зв. розвідчим відділу, про чинність якого відмовила подати звіт комендантові. Та конспіративна робота є керована із-за границі і за чужі гроші»⁵⁵. В записці фігурують прізвища В. Забавського, Галагана, І. Рогача, С. Росохи, І. Романа, Ю. Химинця, тобто, в основному, закарпатців.

Представник А. Волошина у Празі Вікентій Шандор писав, що «у другій половині лютого 1939-го року група гарячкуватих провідників... на своїх таємних нарадах рішила усунути уряд Карпатської України, бо, мовляв, занадто м'яко поводить ся з чехами. Тим самим, вони самі хотіли захопити у свої руки владу...»⁵⁶. Одна з таких нарад відбулася 10 березня. На ній було вирішено здійснити напад на склад із зброєю, який охороняли чехи. У ніч з 13 на 14 березня озброєна група січовиків оточила головну управу жандармерії. Іван Сарвадій, тодішній службовець чеської армії, так описав цю подію: «Речник озброєних січовиків запропонував службовим жандармам негайно передати січовикам службу і ключі від складів зброї. Жандарми, чех і два українці, старалися переконувати старшину Січі, що вони цього вчинити не можуть... Суперечка завершилася стріляниною, ми не знаємо, хто першим стріляв»⁵⁷.

Ця подія стала приводом до нападу чеських військ на приміщення урядових установ Карпатської Січі, під час якого загинуло від 120 до 150 січовиків⁵⁸. Одним із головних організаторів змови Сарвадій називає С. Росоху і твердить, що у разі успішного завершення операції по захопленню зброї змовники готові були здійснити державний переворот з метою повалення законного уряду.

Серед учасників змови не було жодного члена проводу ОУН. Свідченням того, що А. Волошин ні в чому їх не звинувачував, є документ про дальшу співпрацю Карпатської України з ОУН, підписаний 21 липня 1939 р. у Венеції. В ньому, зокрема, зазначалося, що «обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборності українських земель не може бути нарушений»⁵⁹.

12 лютого 1939 р. відбулися вибори до Союму Карпатської України, які засвідчили повну перемогу УНО, очолюваного А. Волошином. Результати виборів по-різному трактують сучасні дослідники. Помилки припустився О. Субтельний і її повторив В. Чайківський. За їх даними, УНО отримало на виборах 86 % голосів⁶⁰. В дійсності УНО одержало 92,4 % голосів⁶¹. А. Волошин одержав чимало привітальних телеграм з усіх кінців світу.

На 15 березня 1939 р. було призначено відкриття Союму Карпатської України. Однак у зв'язку з різким погіршенням міжнародної обстановки А. Волошин 14 березня проголосив самостійність Карпато-Української держави. З цим актом через консула Гофмана було ознайомлено Міністерство закордонних справ Німеччини.

Робота Союму розпочалася 15 березня 1939 р. о 15 год. 30 хв. Цього дня відбулося шість його засідань. На них було прийнято історичної ваги документи: про незалежність, державний суверенітет, назву, мову, герб і гімн Карпатської України. Її президентом обрано А. Волошина. У своєму виступі він сказав: «Прошу Всевишнього, щоб скріпив нашу віру й дозволив нам розбудувати нашу землю для щастя й добра українського народу та цілого населення Карпатської України»⁶². Учасник роботи Союму В. Гренджа-Донський записав у щоденнику: «Вже маємо свою суверенну державу, маємо Союмом ухвалену законну назву, мову, герб, прапор, ніхто не може сказати, що якісь самозванці накинули. Ні, народ 93-ма відсотками голосування через свій легальний, законний Союм опечатав, ухвалив те, про що мріяв віками»⁶³.

Однак вже в ніч з 13 на 14 березня озброєні до зубів війська фашистської Угорщини перейшли кордон Карпатської України. Вони мали чисельну і збройну перевагу. Незважаючи на слабе озброєння і невідготовленість, Карпатська Січ дала бій агресорам. Під ворожі танки кидалися з гранатами закарпатці, галичани, буковинці, українці з Сходу — всі, кому була небайдужою доля молоді країни. Жорстокі бої відбулися на підступах до Хуста — на так званому Красному полі. Тут молоді хлопці — гімназисти разом із своїм вчителем І. Голотою майже всі загинули. Останнім залишив поле бою Михайло Колодзінський. Будучи тяжко пораненим, він разом із своїм товаришем З. Коссаком (Тарновським) відступав у напрямку до Солотвина. Поблизу с. Апша вони потрапили в полон і після жакхливих катувань були розстріляні.

Преса всього світу писала про героїзм захисників Карпатської України. Навіть 18 березня, коли ворог окупував майже всю територію Закарпаття, продовжували діяти партизанські загони⁶⁴. В боях загинули або були закатовані у в'язницях Василь Бойчук, Тимко Праць, Василь Саблюк, Зенон Коссак, Степан Фігура, Михайлюк, Монюк, Дулка, Дужий, Кушнір, Мелешко, Орлович та багато інших.

Нелегкою була доля і тих, хто опинився в угорських концтаборах, зокрема у Вор'юлопоші, де їх налічувалося 1200 чол.⁶⁵. Особливо важко було галичанам. Нелюдське ставлення, часті побої жандармів доповнювалися голодом. Галичани перебували в таборі до 7 червня 1939 р. Напередодні там з'явилися представники Німеччини і Польщі. В'язням було запропоновано зробити вибір — їхати до Німеччини або повернутися на батьківщину. Галичани від останньої пропозиції категорично відмовилися, бо розуміли, що їх чекало на батьківщині.

Такою трагічною була історія Карпатської України, як і доля її президента А. Волошина. Після відвідання ряду європейських столиць він поселився в Празі, читав лекції, а потім очолював Український вільний університет. 21 травня 1945 р. Волошин був заарештований агентами «Смершу» і вивезений в Москву. Внаслідок допитів, які підірвали стан здоров'я 70-річної людини, А. Волошин помер у Бутирській в'язниці в липні 1945 р.

Карпатська Україна як самостійна держава проіснувала лише кілька годин. Незважаючи на це, вона є славною сторінкою в житті україн-

ського народу. В березні 1939 р. закарпатці з трибуни Союму на весь світ заявили, що не хочуть бути рабами чужих панів, а прагнуть вільно жити на своїй землі. Вже той факт, що молода українська держава на Закарпатті діяла в таких складних міжнародних умовах, коли насувався фашизм, свідчить про те, що її історія повинна бути детально досліджена. Настав час написати спеціальну узагальнюючу працю, в якій би знайшли місце щасливі і трагічні сторінки історії Карпатської України.

¹ Болдижар М. Від Підкарпатської Русі до Карпатської України // Новини Закарпаття.— 1991.— 21 січ.

² Діло.— 1938.— 25 жовт.

³ Болдижар М. Від Підкарпатської Русі до Карпатської України // Новини Закарпаття.— 1991.— 21 січ.

⁴ Закарпатський обласний державний архів (далі—ЗОДА), ф. 3, оп. 1, спр. 45, арк. 4.

⁵ Діло.— 1931.— 24 січ.

⁶ Діло.— 1938.— 22 жовт.

⁷ Болдижар М. М. Про деякі народногосподарські можливості Карпатської України // Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20—30 рр. ХХ ст.»— Ужгород, 1992.— С. 29.

⁸ Там же.

⁹ ЗОДА, ф. 3, оп. 3, спр. 72, арк. 7.

¹⁰ Там же, оп. 1, спр. 13, арк. 1.

¹¹ Там же, оп. 3, спр. 73, арк. 38.

¹² Діло.— 1938.— 21 груд.

¹³ Діло.— 1939.— 14 лют.

¹⁴ Діло.— 1939.— 18 лют.

¹⁵ ЗОДА, ф. 3, оп. 3, спр. 101, арк. 1, 2.

¹⁶ Болдижар М. Карпатська Україна на шляху до трагедії // Новини Закарпаття.— 1991.— 14 лют.

¹⁷ ЗОДА, ф. 3, оп. 3, спр. 144, арк. 3, 4.

¹⁸ Там же, оп. 2, спр. 6, арк. 10.

¹⁹ Діло.— 1938.— 24 листоп.

²⁰ ЗОДА, ф. 3, оп. 2, спр. 36, арк. 1.

²¹ Химинець Юліан. Закарпаття—земля української держави.— Ужгород, 1991.— С. 89.

²² Діло.— 1938.— 19 жовт.

²³ ЗОДА, ф. 3, оп. 3, спр. 17, арк. 3.

²⁴ Там же, арк. 13.

²⁵ Там же, ф. 17, оп. 2, спр. 319, арк. 6.

²⁶ Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 24, арк. 3.

²⁷ Там же, арк. 2.

²⁸ Там же, оп. 3, спр. 83, арк. 8.

²⁹ Там же, спр. 170, арк. 5.

³⁰ Там же, спр. 73, арк. 30.

³¹ Там же, спр. 65, арк. 62.

³² Новий час.— 1939.— 25 січ.

³³ ЗОДА, ф. 3, оп. 3, спр. 75, арк. 4.

³⁴ Там же, оп. 1, спр. 13, арк. 14.

³⁵ Там же, арк. 19.

³⁶ Енциклопедія українознавства.— Торонто, 1949.— С. 1046.

³⁷ Сарвадій Іван. Змова проти уряду Карпатської України.— 1984.— С. 30.

³⁸ Вегеш М. Цвіт історії—не опадає! // Карпатська Україна.— 1992.—

12 листоп.

³⁹ На переломі.— 1939.— № 6.

⁴⁰ ЗОДА, ф. 3, оп. 3, спр. 64, арк. 13.

⁴¹ Там же, оп. 1, спр. 13, арк. 2.

⁴² Книш Зиновій. Ярослав Барановський.— Париж, 1990.— С. 49.

⁴³ Мельник А. Сотник Омелян Сенік // Організація Українських Націоналістів. 1929—1954.— Париж, 1955.— С. 39.

⁴⁴ Книш Зиновій. Ярослав Барановський.— С. 86.

⁴⁵ Там же.— С. 88—89.

⁴⁶ ЗОДА, ф. 3, оп. 3, спр. 173, арк. 15—16.

⁴⁷ Там же.

⁴⁸ Діло.— 1938.— 19 листоп.

⁴⁹ Капустянський М. Військова підготовка ОУН // Організація Українських Націоналістів. 1929—1954.— С. 133.

⁵⁰ Книш Зиновій. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940—1941 роках.— Торонто, 1960.— С. 431.

⁵¹ Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Дзвін.— 1991.— № 3.— С. 87.

- ⁵² Мельник А. Сотник Омелян Сенік // Організація Українських Націоналістів. 1929—1954.— С. 33.
- ⁵³ Гренджа-Донський Василь. Твори.— Вашингтон, 1987.— Т. VIII.— С. 83.
- ⁵⁴ Лемак В. Карпатська Січ: таємне стає явним // Новини Закарпаття.— 1992.— 10 листоп.
- ⁵⁵ ЗОДА, ф. 1148, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
- ⁵⁶ Шандор Вікентій. Карпатська Україна між двома світовими війнами.— Торонто, 1979.— С. 55.
- ⁵⁷ Сарвадій Іван. Змова проти уряду Карпатської України.— С. 23—24.
- ⁵⁸ Там же.— С. 24.
- ⁵⁹ Химинець Юліан. Закарпаття—земля української держави.— С. 85.
- ⁶⁰ Чайківський В. ОУН—УПА на чолі визвольної боротьби (20—50-ті роки).— Тернопіль, 1992.— С. 12.
- ⁶¹ Химинець Юліан. Закарпаття—земля української держави.— С. 58.
- ⁶² Гренджа-Донський Василь. Твори.— Т. VIII.— С. 258.
- ⁶³ Там же.— С. 260.
- ⁶⁴ Вегеш М. «Наш край назавжди залишиться українським!» // Наука і суспільство.— 1992.— № 12.— С. 26—29.
- ⁶⁵ Пайкош О. Ой, той Вор'юлопош! // Закарпатська правда.— 1991.— 12 жовт.

С. Я. Аппатов (Одеса), В. А. Дубовик (Одеса)

Американські вчені про незалежну Україну (1989—1992 рр.)

Криза й розпад СРСР, утворення на його території ряду держав з новою системою взаємовідносин викликали глибокий інтерес з боку американських політологів до подальшого розвитку соціально-політичної, економічної та військово-стратегічної ситуації в цьому регіоні у пострадянський період. Значна увага в їх дослідженнях приділяється Україні. Від зародження національно-демократичного руху в Україні й прийняття Декларації про суверенітет до Акту про незалежність, початкового періоду існування незалежної Української держави — весь цей час американські політологи, політики, історики-міжнародники та спеціалісти з історії України з інтересом спостерігали за подіями в нашій країні. На думку американських політологів, першорядне значення слід надавати проблемам національного будівництва та формування державної нації, економічної реформи і взаємовідносин з «ближнім зарубіжжям», політики щодо ядерного арсеналу на території України.

Серед вчених, які займаються аналізом цих проблем, — представники різних шкіл і напрямків в американській політології, суворі критики й активні захисники політичного курсу незалежної України. В числі останніх особливе місце посідають дослідники з американської української громади, хоча й ця група спеціалістів, на нашу думку, не є однорідною за своїми поглядами.

Події, що сталися після серпня 1991 р., не були несподіваними для багатьох дослідників США. На відміну від широких кіл американської громадськості, вони непогано були обізнані з основними тенденціями внутрішнього політичного розвитку СРСР в останні роки його існування. Найбільш далекоглядні з них не тільки провістили зміст дезінтеграційних процесів на території СРСР, а й визначили найхарактерніші їх риси та можливі реальні перспективи розвитку подій.

Перші праці американських вчених, в яких йшлося про неминучий розпад СРСР, основні його причини і найбільш імовірний характер «постсоветизму», можна віднести до початку 1989 р. Так, відомий політолог, у той час член нью-йоркської ради зовнішніх відносин, а зараз професор університету Джона Гопкінса і консультант з питань зов-